

سقط‌درمانی و کاهش جنین
از منظر پزشکی، فقهی، حقوقی و اخلاقی

جمعی از نویسندگان

تهران

۱۳۹۳

www.Netab.ir

۲۸ الهیات (فقه و مبانی حقوق اسلامی)

عنوان و نام پدیدآور: سقط درمانی و کاهش جنین از منظر پزشکی، فقهی، حقوقی و اخلاقی / جمعی از نویسندگان.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ پژوهشگاه رویان، پژوهشکده زیست‌شناسی و علوم تولید مثل جهاد دانشگاهی، ...، ۱۳۹۳. مشخصات ظاهری: دوازده، ۳۸۸ ص.

فروست: «سمت»؛ ۱۸۶۹. الهیات (فقه و مبانی حقوق اسلامی)؛ ۲۸.

شابک: ۹-۰۱۱۵-۰۲-۰۶۰۰-۹۷۸-۱۱۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه.

موضوع: سقط جنین عمدی (فقه)

موضوع: سقط جنین عمدی - قوانین و مقررات

موضوع: سقط جنین عمدی - جنبه‌های اخلاقی

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی. شناسه افزوده: پژوهشگاه رویان، پژوهشکده زیست‌شناسی، علوم تولید مثل جهاد دانشگاهی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۳ ۷ س BP ۱۹۸/۶/

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۶

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۸۱۰۶۴

سقط درمانی و کاهش جنین از منظر پزشکی، فقهی، حقوقی و اخلاقی

جمعی از نویسندگان

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی پژوهشگاه رویان، پژوهشکده زیست‌شناسی و علوم تولید مثل جهاد دانشگاهی، مرکز تحقیقات اپیدمیولوژی باروری، گروه اپیدمیولوژی و سلامت باروری

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۳

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ: مهر (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۱۱۰۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه‌روی بوم‌گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، نشانی: تلفن: ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰. info@samt.ac.ir www.samt.ac.ir

تهران، بزرگراه رسالت، انتهای خیابان بنی هاشم شمالی، کوچه حافظ شرقی، کوچه رویان، کد پستی: ۱۴۸-۱۶۶۳۵، تلفن: ۰۲۳۳۰۶۴۸۱، فاکس: ۰۲۳۳۰۶۴۸۱.

پیام پژوهش

بی تردید یکی از بنیادی‌ترین اهداف کانونها و مراکز تحقیقاتی، تقویت توان علمی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی است که استعدادهاى برگزیده را در خود گرد آورده‌اند. پرداختن بنیادهای علمی به این قشر تخصصی جامعه و تولید فرآورده‌های پژوهشی برای استفاده دانشجویان، سازماندترین تلاش این مؤسسات است. دانشگاهها نیز برای جبران کمبودهای علمی در مراکز گوناگون، همواره باید نویافته‌های خود را در اختیار این کانونها قرار دهند، تا با فراهم آمدن زمینه‌های این پیوند پایای دوسویه، دهش و ستانشی پربار در پی آید و از این رهگذر، جنبه‌های نظری و دستاوردهای کاربردی علوم نمایان شود.

یکی از مصادیق برکت خیز این دادوستد پژوهشگرانه در حوزه علوم انسانی، همکاری پژوهشگاه رویان و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی است که اینک اولین کار مشترک خود را با نشر کتاب سقط‌درمانی و کاهش جنبین از منظر پزشکی، فقهی، حقوقی و اخلاقی به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
هفت	پیشگفتار
نه	مقدمه
بخش اول: موضوع شناسی	
۳	۱. سقطدرمانی از دیدگاه ژنیتیک بالینی سید نوید المدنی
۸	۲. رویکرد روان پزشکی به کاهش جنین دکتر شکوفه ثابتی
۱۲	۳. واژه شناسی «سقطدرمانی» و «کاهش جنین» صادق شریعتی نسب
۲۰	۴. نقش کارشناسی پزشکی قانونی در بررسی سقطدرمانی دکتر مهرزاد کیانی، دکتر شبنم بزومی
۳۴	۵. انواع سقط و ملاحظات پزشکی طاهره معدنی، نادیا جهانگیری
بخش دوم: فقه، حقوق، اخلاق	
۷۵	۶. چالش های اخلاقی و حقوقی اسقاط جنین معیوب سید محمد آذین
۱۰۶	۷. حاجت به مثابه یک قاعده و تأثیر آن بر سقطدرمانی سیدمحمدرضی آصف آگاه، حجت الاسلام محمدرضا رضائیا معلم
۱۲۲	۸. تحولات مقررات سقطدرمانی در ایران و بررسی نارسایی های ماده واحده دکتر حسین آفایی نیا، مانده میرشمس شهشهانی

۹. رابطه قانون سقطدرمانی و کاهش جنین
دکتر اسدالله امامی
۱۴۰
۱۰. دیه و مسئولیت مدنی ناشی از سقطدرمانی
دکتر حسن بادینی
۱۶۰
۱۱. بررسی جایگاه جنین از منظر تکامل سیستم عصبی
شیما بهنام منش
۱۷۶
۱۲. راز با مادر (گفتاری در تقدّم رضایت مادر برای کاهش جنین)
حسن جعفری تبار
۱۸۵
۱۳. سقطدرمانی: حقّ یا تکلیف؟
دکتر محمد روشن
۲۰۱
۱۴. سقط جنین در پرتو حکم ثانوی، تبیین خطاهای مصداقی و نقد قانون سقطدرمانی
دکتر حسین سیمایی صراف
۲۱۴
۱۵. مروری بر مراحل رشد و تکوین جنین انسان
دکتر عبدالرحمن شاهوردی، دکتر اعظم کوه کن
۲۲۷
۱۶. جایگاه تشریفات رسمی در سقطدرمانی
صادق شریعتی نسب
۲۶۰
۱۷. کاهش انتخابی تعداد جنین در حاملگی های چندقلویی
دکتر مرضیه شیوا، آرزو اعرابی پور
۲۷۴
۱۸. سقطدرمانی و شرایط تحقق آن در پرتو مطالعه تطبیقی
محمود عباسی، سودابه رضوانی، سعیده قاسمی پور
۲۹۵
۱۹. بررسی صورت های سقطدرمانی و فتاوی فقها
دکتر رضا عمانی سامانی، محمدرضا رضانیا معلم، نرگس یوسفی راد
۳۱۸
۲۰. ملاک انتخاب در کاهش جنین
دکتر قاسم محمدی
۳۴۱
۲۱. کاهش انتخابی جنین؛ بررسی مبانی عدم مشروعیت آن در فقه اسلامی
سعید نظری توکلی، فاطمه کراچیان ثانی
۳۵۴

پیشگفتار

ورود فناوری‌های جدید، همواره با چالش فقدان فرهنگ بهره‌برداری مطلوب روبه‌روست. تنظیم رابطه انسان و فناوری مستلزم آشنایی و توجه به نیازهای اساسی انسان، روابط اجتماعی، سوابق فرهنگی، اعتقادات دینی، مبانی قانون‌گذاری و نظایر آن است. هرگاه هیجانات عرضه فناوری جدید بر نظام‌مند کردن استفاده از آن چیره شده، به تدریج اصلاح فرهنگ‌های نادرست مرتبط با آن ناممکن گردیده است.

مبتکران و ابداع‌کنندگان علوم و فنون به تنهایی قادر به تنظیم استفاده بهینه کاربران از دستاوردهای آنان در بخش غیر فنی نیستند و چه بسا آن را فراموش می‌کنند. لذا در این میان گروه دیگری از متخصصان باید این وظیفه خطیر یعنی تنظیم رابطه فناوری و انسان را دنبال کنند. دغدغه‌هایی از این دست در حیطه فناوری‌های نوین علوم پزشکی، به خصوص پزشکی تولید مثل، دوچندان است. روش‌های کمک‌باروری در سالیان اخیر پیشرفت‌های فراوانی داشته، تا حدی که امروزه مفهوم کلماتی مانند عقیمی، فرزندآوری و حتی پدر و مادر دستخوش دگرگونی شده است. این روش‌ها ما همه مزایایی که در حفظ بنیان خانواده داشته، متأسفانه ممکن است یک اصل مهم به نام کرامت انسانی را خدشه‌دار کند. لذا پیش از استفاده از این فناوری‌ها باید قوانین و مقرراتی را وضع کرد که به تنظیم روابط، بایدها و نبایدها پردازد.

زنده‌یاد دکتر سعید کاظمی آشتیانی ضمن تلاش برای بهره‌گیری مردم عزیز کشورمان از مزایای این فناوری‌های نوین، از همان ابتدا نگرانی‌های خود را با با علماء، مجتهدان، حقوق‌دانان، اساتید و محققان در میان گذاشت و با آشنا کردن آنان با اصول پایه این علم کوشید که بهره‌گیری از آن را در جهت درستی قرار دهد و هیچ‌گاه این هدف را فدای هیجانات مقطعی و کوتاه‌مدت نکرد. اگر امروزه مقالات، کتب و اعلام نظریات بسیاری از علماء، دانشمندان و اساتید در خصوص جنبه‌های گوناگون در این زمینه وجود دارد، دستاورد این گونه تعاملات بوده است. او توانست پاسخ بسیاری از سؤال‌های خود را

بایاد ولی مانند همه دانشمندان اعتقاد داشت که دانسته‌هایش در مقایسه با آنچه باید بداند، اندک است و متأسفانه عمر کوتاهش کفاف سؤال‌های بی‌شمارش را نداد و پاسخ‌دهی به آنها را برای همکارانش باقی گذاشت. برگزاری سالیانه کنگره اخلاق و حقوق باروری به عنوان یادواره‌ای از آن شخصیت برجسته در پیمودن ادامه راه او قدمی ارزشمند است. در سال ۱۳۹۱ این سلسله همایش‌ها اختصاصاً با محوریت سقط‌درمانی و کاهش جنین تشکیل شد. استقبال شرکت‌کنندگان از مطالب ارائه‌شده، برگزارکنندگان همایش را بر آن داشت تا از سخنرانان کلیدی درخواست نمایند مطالب ارائه‌شده را با شرح و بسط بیشتری به صورت مکتوب برای چاپ در این کتاب ارائه کنند تا از این طریق بر ماندگاری و قابلیت ارجاع سایر محققان به این آثار افزوده شود. در اینجا لازم است از همه اساتید برجسته‌ای که علاوه بر سخنرانی در کنگره مقالات خود را با دقت و صرف وقت برای چاپ ارائه داده‌اند، تشکر نمایم. همچنین از تلاش مجدانه جناب آقای حجت‌الاسلام دکتر مرقاتی، دبیر علمی کنگره، که به تنظیم این آثار پرداخته‌اند و اعضای هیئت علمی کنگره، به خصوص جناب آقای دکتر سیدحسین صفایی که ریاست افتخاری کنگره را بر عهده داشته‌اند، تشکر وافر دارم.

بدیهی است مقالات چاپ شده بیانگر دیدگاه‌های مؤلفان گرامی بوده است و مؤید هیچ‌گونه اعتقاد یا رویه مورد عمل در پژوهشگاه رویان نیست، اما امیدواریم این اقدام منبع معتبری برای مراجع ذی‌صلاح برای آشنایی با نظریات گوناگون و انتخاب بهترین‌ها باشد، چراکه این روش توصیه خداوند متعال در قرآن کریم به بشریت است.

دکتر حمید گورابی
رئیس پژوهشگاه

مقدمه

توسعه فناوری های جدید و پیشرفت دانش پزشکی در چند دهه اخیر موجب شده است که در حوزه درمان بیماری های انسانی اقداماتی شکل بگیرد که آثار اجتماعی، فرهنگی، حقوقی و فقهی قابل توجهی را به دنبال داشته باشد؛ مانند تلقیح مصنوعی¹ اسپرم و تخمک در محیط آزمایشگاه (IVF)² و انتقال رویان در مرحله دو تا شش سلولی به داخل رحم، نگهداری بیمارانی که به مرگ مغزی کامل دچار شده اند با دستگاههای پزشکی برای استفاده از اعضای قابل پیوند، تشخیص بیماری های ژنتیکی در دوران جنینی و استفاده از سلول های بنیادین در درمان برخی از بیماری ها. تا قبل از ورود فناوری های پیشرفته کمکی تولید مثل از طریق «ART»³ بحث فقها و حقوق دانان در زمینه جواز یا عدم جواز سقط جنین صرفاً متمرکز در مواردی بود که ادامه حیات جنین تهدیدی برای جان مادر می شد و پرسش هایی از این قبیل مطرح می گردید که در صورت تعارض بین ادامه حیات مادر و جنین حفظ کدام یک اولویت دارد؟ و آیا ما می توانیم برای ادامه حیات غیر مستقر جنین حیات مستقر مادر را نادیده بگیریم؟ اما با پیشرفت علوم پزشکی و امکان استفاده از فناوری های نوین بحث های جدید و پرسش های متفاوتی مطرح شد؛ مثلاً، آیا در صورت لانه گزینی همه جنین (رویان) های انتقالی به داخل رحم و احتمال تولد نارس حمل و یا از بین رفتن همه جنین ها تا پایان دوران بارداری می توان تعدادی از آنها را در مرحله ای از بارداری به نفع برخی دیگر از این برد؟ و یا در صورت تشخیص بیماری های ژنتیکی صعب العلاج در دوران جنینی می توان قبل یا حتی بعد از ولوج روح به از بین بردن جنین اقدام کرد؟

به طوری که ملاحظه می شود به دلیل ورود فناوری های جدید و اقدامات پزشکی نوآورانه پرسش های جدید و متفاوت از گذشته مطرح شده است و اگر در گذشته یک

1. artificial insemination
2. in vitro fertilization
3. assisted reproductive technologies

قسم از اسقاط جنین مطرح بود امروزه اقسام دیگری نیز قابلیت طرح و بحث یافته است:

۱. سقط^۱ یا اسقاط جنین^۲ به سبب پیشگیری از مرگ یا ابتلای مادر به بیماری سخت و مزمن (سقط‌درمانی).^۳

۲. سقط یک یا چند جنین برای حفظ جنین یا جنین‌هایی که می‌توانند تا پایان بارداری به حیات سالم خود ادامه دهند (کاهش جنین).^۴

۳. سقط جنین به دلیل ابتلای ژنتیکی یا معلولیت‌های خاص جنین (حذف جنین).

آنچه مسلم است احکام فقهی و حقوقی تابع موضوعات خود هستند و در صورت تغییر موضوع، حکم نیز به تبع آن دگرگون خواهد شد. در مثال مذکور قبل از دستیابی به فناوری‌های جدید موضوع جواز سقط جنین حفظ سلامت مادران بود، ولی امروزه در مورد کاهش جنین موضوع جواز سقط برخی از جنین‌ها به نفع دسته‌ای دیگر است و یا در مورد جواز یا عدم جواز سقط جنین مبتلا به بیماری ژنتیکی موضوع حرج خانواده می‌باشد - به ویژه مادر جنین در صورت تولد او.

نکته قابل ذکر دیگر آن است که ادله خاص در مورد استنباط احکام پزشکی اولاً بسیار کم است و ثانیاً مربوط به مسائلی است که در عصر صدور روایات مطرح بوده‌اند. مثلاً اگر از امام (ع) درباره جواز یا عدم جواز سقط جنین سؤالی می‌شد، طبیعی بود که امام (ع) پاسخی را بفرمایند که ناظر بر موضوعات مألوف جامعه آن روز باشد و طبیعی است این گروه از ادله غالباً نمی‌توانند برای استنباط احکام مسائل جدید کاربرد داشته باشند. پس

1. abortion

۲. induced abortion، سقط یا اسقاط جنین پایان آزادی حیات جنین قبل از تولد است که در صورت خارج کردن از رحم قابلیت حیات در خارج از رحم را نداشته باشد. زمان تقریبی عدم قابلیت حیات قبل از ۲۰ هفتهگی است.

۳. سقط‌درمانی، روشی است در درمان برای پیشگیری از تحمل ضرر به وسیله مادر یا تولد انسان‌های معلول در اثر ناهنجاری‌های شدید. البته قسم دوم مسامحتاً درمان نام گرفته است؛ چرا که در سقط به سبب بیماری ژنتیکی جنین درمانی اتفاق نمی‌افتد، بلکه از تولد انسان ناقص پیشگیری می‌شود.

۴. fetal reduction، کاهش جنین، نوعی اسقاط جنین‌های اضافی است به سبب بالا بردن احتمال تولد سالم جنین‌های باقی‌مانده.

امروزه برای پاسخ گویی به این قبیل مسائل چه باید کرد؟ در پاسخ به این پرسش باید گفت که خوشبختانه در شریعت اسلام یک سلسله آیات و روایاتی وجود دارد که به صورت عام احکام را بیان کرده اند، اگرچه هنگام صدور ناظر بر یک واقعه خاص بوده باشند؛ مثلاً، قاعده «لاضرر» که لسان آن کلی و عام است. یعنی در اسلام هرگونه حکم ضرری و ضرر رسانیدن به دیگران ممنوع است و محدود به یک دسته از موضوعات یا مربوط به زمان خاصی نیست. برای مثال اگر وجوب حفظ جنین موجب ضرر جانی مادر باشد این حکم ضرری برداشته می شود و متقابلاً حکم وجوب حفظ جان مادر جایگزین می شود. یا از آیه ۷۸ سوره حج که می فرماید: ما جعل علیکم فی الدین من حرج قاعده عام «لا حرج» به دست می آید و نباید مکلفی دو اثر اجرای حکمی به سختی و عسرت دچار شود؛ مثلاً، خاتمه ندادن به بارداری جنین معیوب موجب تحمل عسر و حرج از سوی خانواده جنین - به ویژه مادر - می شود و بنابر قاعده «لا حرج» حکم وجوب حفظ جنین برداشته می شود. یا از حدیث معروف «رفع» قاعده اضطرار مستفاد می شود که هرگاه مکلفی در اضطرار قرار گیرد می تواند در حد رفع ضرورت به محرّمات مرتکب شود؛ برای مثال، خانواده‌ای به دلیل نداشتن فرزند در حال فروپاشی است و فشار روحی ناشی از این مسئله زوج را به شدت به افسردگی مبتلا کرده است و راه حل خارج شدن از این بحران فقط تولد کودکی در این خانواده است و به اصطلاح زن و شوهر نازا و نابارور در حالت اضطرار قرار دارند؛ در این صورت حکم حرمت اقدامات مقدماتی گرفتن گامت از زوجین یا انتقال جنین آماده به رحم زن بنابر قاعده اضطرار برداشته می شود و ارتکاب به آن در حد رفع ضرورت مجاز می گردد.

اما از نظر حقوقی نیز لازم است قوانین مدون به تناسب پیشرفت علوم و طرح مسائل جدید تغییر یابد و یا تصویب شود؛ مثلاً در مورد سقط جنین در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ ش هیچ حکمی در زمینه معافیت از مجازات سقط جنین در موارد اضطراری پیش بینی نشده است، ولی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و تبصره ماده ۷۱۸ مقرر شده است که «هرگاه که بقای [جنین] برای مادر خطر جانی دارد، به منظور حفظ نفس مادر سقط شود، دیه ثابت نمی شود».

البته ماده واحده مورد اشاره مغایرتی با احکام شرعی ندارد و براساس قاعده اضطرار

یا عسر و حرج کاملاً با شرع انطباق دارد.

پژوهشگاه رویان از جمله مراکز علمی و پژوهشی است که در حوزه‌های جدید علمی فعالیت می‌کند و هر ساله در سطح ملی و بین‌المللی همایش‌هایی را در موضوعات میان‌رشته‌ای برگزار می‌کند؛ این گردهمایی‌های علمی موجب می‌شود که علاوه بر پاسخ به شبهات وارده، در زمینه علوم انسانی نیز کارهای مفیدی عرضه شود که پاسخ‌گویی مسائل و معضلات جدید باشد. همایش «سقط‌درمانی و کاهش جنین از دیدگاه حقوق و اخلاق» در دی‌ماه ۱۳۹۱، هم‌زمان با سالگرد زنده‌یاد دکتر سعید کاظمی آشتیانی، بنیان‌گذار پژوهشگاه رویان فرصت مناسبی بود تا پژوهشگران بتوانند حاصل تحقیقات خود را در قالب مقاله عرضه کنند و خلأ پژوهشی در این عرصه را اندکی جبران کنند. خوشحالیم این مقالات پس از پیگیری‌های مستمر دبیرخانه همایش و ویرایش آن به وسیله گروه اخلاق پژوهشگاه و همکاری جدی مدیریت محترم گروه، جناب آقای دکتر سامانی، و اعضای محترم حضرت حجة الاسلام والمسلمین آقای دکتر رضانیا معلم، دکتر آذین، دکتر شریعت نسب و خاتم بهنام منش و کارشناس محترم خانم نعمتی و نیز مساعدت رئیس محترم پژوهشگاه رویان جناب آقای دکتر گورابی و رئیس محترم سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، حضرت آیت‌الله دکتر احمد احمدی، به شکل خوبی به زیور طبع آراسته می‌شود.

لازم می‌دانم در این مجال از استاد برجسته حقوق کشورمان جناب آقای دکتر حسین صفایی، که ریاست افتخاری همایش را بر عهده داشته‌اند و با حضور در جلسات کمیته علمی علاوه بر تشویق اساتید با طرح نکات علمی مسیر حرکت صحیح همایش را تعیین می‌فرمودند، و همه اعضای کمیته علمی تشکر نمایم. و آخر دعوانا ان الحمد لله تعالی.

سید طه مرقاتی خوبی

دبیر علمی همایش

مهرماه ۱۳۹۳